

**ОБУСЛОВЕНОСТ И ЗНАЧЕНИЕ НА ПРОМЕНИТЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНОТО РАВНИЩЕ
НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ПОЛША
CONDITIONS AND IMPACT OF THE CHANGES IN THE EDUCATIONAL LEVEL
OF THE RURAL POPULATION IN POLAND**

**Михал Дудек
Michał Dudek**

Институт по икономика на земеделието и хранителната промишленост – Национален изследователски институт -
Варшава, Полша
Institute of Agriculture and Food Economics – National Research Institute – Warsaw, Poland

E-mail: dudek@ierigz.waw.pl

Резюме

Формалното образование е ключов елемент от процесите на формиране на човешкия капитал, който понастоящем има все по-голямо икономическо значение. В статията е отделено внимание на териториалната диференциация в равнището на образованост на населението в Полша. Взето е отношение към така наречените образователни ниши в аспекта град–село. Подчертава се, че през 90-те години на XX век и първото десетилетие на XXI век данните за националната статистика показват тенденция към намаляване на образователната диспропорция между градското и селското население. В основата на коригирането на тази диспропорция стоят социално-демографски и културни трансформации. Положителната количествена тенденция по отношение на образоваността не е съпътствана от ускоряване на решаването на структурните проблеми (обезлюдяване, безработица, недостиг на неземеделски работни места) в селата.

В статията се разглеждат определени фактори, обуславящи промените в степента на образованост на селското население и значението на този процес за развитието на селските райони в Полша.

Abstract

Formal education is the key element in human capital, the economic importance of which is currently on the increase. This article presents selected conditions for changes in the educational levels of the rural population and discusses the significance of this process for the development of rural areas in Poland. It was concluded that during the period 1995 – 2009 considerable improvement could be observed in rural residents' levels of education. That process was faster than in cities, although it did not contribute much to the lessening of the so-called educational gap. The article highlights the positive impact of improved educational levels as a factor conducive to the progress of rural areas in the social and cultural contexts, and lists selected barriers which hinder the direct translation of these changes into economic advancement.

Ключови думи: равнище на образование, селско население, оценка на икономическия ефект, оценка на ефекта върху селския социум.

Key words: education level, rural population, social progress, economic advancement.

ВЪВЕДЕНИЕ

Формалното образование е ключов елемент от процесите на формиране на човешкия капитал, който понастоящем има нарастващо икономическо значение. Приема се, че подходящото образование оказва положително влияние върху икономическото и социалното развитие на индивидите и колективите. То има значение не само за развитието на т.нар. гражданска компетентност, но също и за подобряване на възможностите за включване на пазара на труда – увеличаване шансовете за заетост и предотвратяване

на безработицата. Отделено е внимание на териториалната диференциация в равнището на образование на населението в Полша. Взето е отношение към така наречените образователни ниши в аспекта град–село. Подчертава се, че през 90-те години на XX век и първото десетилетие на XXI данните за националната статистика показват тенденция към намаляване на образователната диспропорция между градското и селското население. В основата на коригирането на тази диспропорция стоят социално-демографски и културни трансформации. Повишаването на икономическата

стойност на образованието се придружава от ръст на образователните амбиции, което намира отражение в стремежа на младите хора от селските райони да получат колкото се може по-добра училищна подготовка. Положителната количествена тенденция по отношение на образоваността не е съпътствана от ускоряване на решаването на структурните проблеми (обезлюдяване, безработица, недостиг на неземеделски работни места) в селата.

В статията се разглеждат определени фактори, обуславящи промените в образователното равнище на селското население и значението на този процес за развитието на селските райони в Полша.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Анализът се базира на статистически данни (Главно статистическо управление – GUS) за периода 1995–2009 г. за нивото на образование, миграцията, икономическата активност на населението. Използвана е и информация от представителни изследвания на полското общество, проведени от Центъра за изследване на общественото мнение (CBOS) в периода от 1993 до 2009 г., които се отнасят за проблемите на образованието. В статията са приложени методи на дескриптивната статистика, сравнителен анализ, анализ на литературните източници в изследваната област.

РЕЗУЛТАТИ

Анализът на статистическите данни показва, че равнището на образование на селското население в Полша непрекъснато се подобрява. През 2009 г. делът на лицата с висше образование е 8,1% от селското

население, което означава, че в сравнение с 1995 г. е нараснал четирикратно. В анализирания период, т.е. от 1995 до 2009 г., относителният дял на лицата със завършено средно образование в селските райони се увеличава с 10,5 процентни пункта (т.е. от 15,5 до 26,0%). Нарастването на относителните дялове на посочените по-горе групи е главно за сметка на лицата с най-ниско образователно равнище (с основно и непълно основно образование). Подобряването на образователното равнище на селското население за този период не е в такава степен, че да нивелира съществено образователните диспропорции село/град. За диспропорциите в образователните равнища на селското и градското население съществено значение има нарастването на броя на завършилите висше образование в градовете. През 2009 г. диплома за завършено висше училище има всеки четвърти жител на градовете, докато четиринадесет години по-рано такава диплома има всеки десети жител на градовете (увеличението е почти два пъти и половина). Броят на лицата със средно образование в градовете не се увеличава с толкова висок темп като в селата (ръст с 4,2 процентни пункта, т.е. от 34,2 до 38,4%). През 2009 г. броят на хората със средно образование в градовете не се различава съществено от този в селата. Въпреки относително динамичните промени образователното равнище на селското население чувствително изостава от това на градското население.

Изоставането в областта на образованието е свързано с дълбока историческа обусловеност, която е било трудно да бъде преодоляна дори и в продължение на две десетилетия¹. В периода на реалния социализъм в Полша, въпреки съществуването на система от

Таблица 1. Промени в образователното равнище на населението в Полша по местоживееене, 1995-2009 (%)*
Table 1. Changes at the level of education of the population in the years 2002-2009 according to place of residence, %*

Година Years	Висше Higher		Средно общообразова- телно /Secondary		Средно професионално Basic vocational education		Основно и непълно основно/ Primary and incomplete primary		Неустановено Unidentified	
	Град Urban	Село Rural	Град Urban	Село Rural	Град Urban	Село Rural	Град Urban	Село Rural	Град Urban	Село Rural
2009	24,0	8,1	38,4	26,0	20,0	29,0	17,6	36,9	0,0	3,9
2002	13,2	4,2	37,4	21,5	20,4	28,0	29,0	46,3	2,8	0,7
1995	9,8	1,9	34,2	15,5	24,6	28,0	31,4	54,6	0,2	0,0

*Лица на възраст 15 и повече години/The study covered persons aged 15 or more

Източник: собствени изчисления на основата на данни от Главно статистическо управление (GUS) 2000, 2003, 2011.

Source: *Own calculations based on GUS data for the years 2000, 2003 and 2011.*

¹ Повсеместното повишаване на ценността на формалното образование е характеристика на съвременните общества. Масовото разпространяване на средното и висшето образование в световен мащаб се отнася главно към периода на втората половина на XX в. Преди това значителна част от населението, независимо от местоживееенето, не се е образовала или в най-добрия случай е посещавала само основни училища (Zahorska, 2007). Това явление продължава да намира отражение в наличието в европейските общества на маси от хора без образование и на такива с основно или с непълно основно образование, главно в най-високата възрастова група.

улеснения за младежите от работнически и селски семейства в областта на висшето образование, задължителното придобиване на знания чрез образование не е било желано (Domański, 2004). В условия, когато има работа за всички и липсва диференциация във възнагражденията (доходи, престиж) въз основа на квалификация и образователен ценз, няма стимули и обществени амбиции за образование, което се проявява в ограничена нагласа на лицата към повишаване на образователния статус. Лицата, произхождащи от село, при получаване на висше или средно образование се установяват на работа главно в града, с малки изключения, когато се връщат на село да се занимават със земеделие.

Описаната по-горе тенденция съществува и днес. Разпространено явление е интензивната мобилност на жителите от селата и по-точно на младите и образованите, които след придобиване на формална квалификация завинаги напускат родните места и започват работа в градовете (Zwoliński, 2006). Тази тенденция се потвърждава от многогодишното отрицателно салдо на миграцията град-село във възрастовата група 20-29 години. Например през 2004, 2006 и 2008 г. този показател, измерен за хиляда души селско население, възлиза съответно на: -0,9; -2,4; -1,0 (Frenkel, 2010). Външната миграция с цел постоянно пребиваване също не съдейства за намаляване на диференциацията в областта на образованието между селското и градското население. С отварянето на по-голямата част от пазара на труда в страните членки от т.нар. стар Европейски съюз в Полша миграционните явления се засилиха, мотивирани главно от икономически причини. Според официалните документи в периода 2004-2008 г. завинаги селата са напуснали около 17 хиляди души, от които болшинството млади хора (на възраст 20-34 години), често добре образовани (Frenkel, 2010). Може да се предположи, че тази цифра е значително занижена, тъй като е изчислявана въз основа на данните от преброяването на населението и не обхваща хората, които теоретично са заминали за определено време, а фактически са напуснали за постоянно². От друга страна при съпоставка на цифрите увеличението на дела на населението с висше и средно образование на жителите в селата е предизвикано от териториалната мобилност на хората от урбанизираните райони. Често това засяга лица, добре образовани, които са променили постоянно си пребиваване от градовете в райони, административно

квалифицирани като селски, но разположени в съседство с градовете, заради предимствата на средата или комфорта на живот, а не поради смяна на работното място, продължавайки да попълват градския пазар на труда.

Темпът и посоката на промените в равнището на образованието на селското население са положително явление. Тази ситуация е резултат от няколко взаимосвързани явления. Първо, през 90-те години и в следващото десетилетие беше наблюдаван стремителен ръст на образователната активност сред поляците в относително младите възрастови групи. Трансформацията на общественое-икономическата система провокира дълбоки промени на пазара на труда. Намаляването на стопанското значение на земеделския и хранителния сектор за сметка на услугите е съпътствано от нарастване на търсенето на работници с не по-ниско от средно образование³. В новите общественое-икономически условия във все по-висока степен размерът на трудовото възнаграждение се свързва с квалификационното ниво. Статистически съществена и относително висока корелация между образованието и възнаграждението е отбелязана едва в периода 1998-2003 г. (Ślomiczyński, Janicka, 2005)⁴. Продължението на образованието над задължителния етап дава по-голям шанс за намиране на работа. Тези фактори оказаха влияние върху стойността на образованието не само от гледна точка на пазара (по-образованите работници подобряват и конкурентността на фирмите), но и на обществото. Все повече хора започнаха да гледат на образованието като на ценна придобивка, която оказва съответно влияние и на материалното и професионалното положение. Промяната в културата, която се осъществи в обществото в периода на трансформация на системата, намери своето отражение и в нарастване на образователните амбиции. Изводите от изследването показват, че в периода 1993-2009 г. относителният дял на поляците, убедени в правилността на продължаването на образованието, е нараснал с 15 процентни пункта, т.е. от 76 до 91%. В мнението на все по-голям брой анкетирани мотивите за действия в тази насока са не само икономически (заплата, интересна работа, по-лесен живот), но и нематериални: независимост, интелектуално развитие, самоусъвършенстване (Aspiracje i motywacje edukacyjne Polaków w latach 1993-2009, 2009). Значително намаляват разликите в образователните амбиции на полското население по

² Според експертни оценки в края на 2008 г. броят на поляците, пребиваващи зад граница временно, над два месеца, възлиза на над 2200 хиляди. 70% от тях живеят там над година, от които около една трета са хора от селата (Frenkel, 2010).

³ Само в периода от 1993 до 2002 г. относителният дял на заетите в селското стопанство се е свил с 6,9 процентни пункта, т.е. от 24,5 до 17,65, а в услугите е нараснал с 10,2 процентни пункта, т.е. от 44,0 до 54,2% (Nawojczyk, 2004).

⁴ Корелационният коефициент е близо 0,4.

местоживеене. На прага на общественоеикономическите промени за висше образование за своите деца мечтаят малко над половината от изследваните, живеещи на село (55 и 56% съответно за дъщерите и синовете) и мнозинството от изследваните, живеещи в градовете (от 61 до 80%). През 2009 г. тези стойности вече са доста облизвени (за висше образование за децата си мечтаят вече 82 и 84% от анкетираните в селските райони и от 83 до 93% от анкетираните в градовете, в зависимост от големината на последните (*Aspiracje i motywacje edukacyjne Polakow w latach 1993-2009*, 2009).

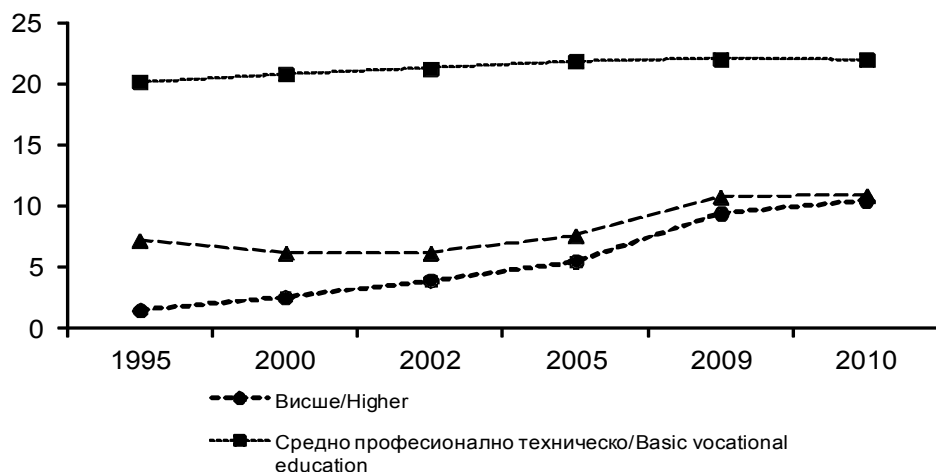
За нарастването на образователните амбиции способстват и динамичните демографски промени, които подсилват количествените измерения на положителните образователни промени. Така нареченият "образователен бум" до известна степен е подсилян от поколението на демографския връх, родено в осемдесетте години, чието обучение във висшата степен на образованието, а след това и професионалната кариера, се случват в края на деветдесетте години и първото десетилетие на XXI век. През 2009 г. относителният дял на лицата с висше образование от мъжете и жените на възраст 25-34 години е съответно 31,8 и 46,8% (*Strzelecki, Kotowska*, 2009). Новата общественоеикономическа действителност е причината промените в образователната и професионалната ориентация да засягат не само младото поколение, но и значителна част от икономически активното население в средна възраст. Те допълват образованието си, възползвайки се от динамично разширяващите се оферти на държавните и частните университети и средните училища, даващи подготовка за матуриретените изпити.

ДИСКУСИЯ

Оценката за значението на повишаването на образователната активност и образователното равнище на селското население за развитието на селските райони е оптимистична. Съществува връзка между квалификацията и общественоеикономическия прогрес. Изводите от анализа на решенията на селската младеж по отношение на образованието дават основание да се прогнозира изравняване на териториалните образователни диспропорции, което да способства за изравняване на шансовете в живота (*Szafrańiec*, 2011). Повишаването на образователното равнище се оценява положително в много направления. Получаването на висока формална квалификация съдейства за подобряване на общуването, културната, гражданската и политическата активност на отделните субекти. Изводите от цитираните изследвания показват, че притежаването на висше образование е важен фактор

за интелектуалното развитие, самоусъвършенстването, независимостта. Образованието е ключов компонент от системата на обществената стратификация (освен заплатата и професията) с решаващо значение за обществения престиж. Този фактор влияе положително върху обществената и гражданската активност (*Sulek*, 2009). Резултатите от анализа дават основание за предвиждането, че при подобрене на нивото на образование на жителите на селските райони в тези ареали е вероятно да възникнат обществени ресурси и практики, които да предизвикат съразмерен дългосрочен икономически напредък.

Въпреки че продължава да съществува диференциацията град-село в образователното ниво, разпространението на висока формална квалификация в селата може да се превърне не само в косвен, но и в пряк импулс за икономическото развитие и да способства за решаването на важни структурни проблеми на селото. Няколко съществени факта показват, че ефектът от повишаване на образователното равнище на селското население не е еднозначен. Оказва се, че връзката между нивото на образование и постигнатите резултати в полето на икономиката, напр. развиването на стопанска дейност или намирането на работа, не винаги е положителна. Независимо от големината на населеното място често се поставя въпросът за качествено, а не количественото измерение на промените в областта на подобряване на образованието. В много общества със значително по-добре уредена пазарна икономика от Полша се забелязва девалвация на образованието, особено на висшето образование (*Collins*, 1979). Обръща се внимание на разпространената практика на получаване на формална квалификация, насочена преди всичко към придобиване на диплома за завършено висше образование, което се смята за достатъчно да потвърди знанието и уменията на лицето и да даде еднозначен сигнал за пазара на труда. По този повод масовизирането на висшето образование се съпътства от спад в нивото на обучението и промяна на структурата на предлаганите направления към области, които са най-ефективни икономически от гледна точка на обучаващите субекти (*Delanty*, 2003). Може да се предположи, че такава ситуация е възможна и в Полша. Известно потвърждение на тезата за постепенната девалвация на дипломите са данните за все по-голямата безработица сред абсолвентите на средните общообразователни, средните професионалнотехнически и висшите училища. В периода 1995-2010 г. сред регистрираните безработни системно нараства делът на хората с висше образование, а от 2002 г. – със средно общообразователно. През 1995 г. групата на лицата с относително най-висока образователна

Източник: собствени изчисления въз основа на данни от Главно статистическо управление, 2003, 2011.
Source: Own calculations based on GUS data for the years 2003 and 2011.

Фиг. 1. Относителен дял на лицата с висше, средно професионално и средно общообразователно равнище от регистрираните безработни в периода 1995-2010 г. (в %)

Fig.1. The proportion of people with higher, post-secondary, secondary vocational and secondary general education among the unemployed registered in the years 1995-2010 (in %)

подготовка е съставлявала едва 1,5% от общия брой безработни. През 2009 г. този дял е нараснал до 9,4%⁵.

На пазара на труда и в икономиката се появяват нови, относително по-измерими форми на оценка на квалификацията на потенциалните работници (в това число и абсолвентите от средните и висшите училища) от пазара. Към тях спадат професионалната практика, завършването на втора специалност, притежаването на технически и граждански умения (получавани по време на обучението и са в силна зависимост от културния капитал и качеството на образование). Тези показатели се вземат под внимание особено на т.нар. "централен пазар на труда" (съществуващ главно в градските центрове, характеризира се с високо заплащане, добри условия на работа, устойчивост на предлаганите работни места). Отдалеченото местоположение от развитите пазари, лошият достъп до образователни институции и ниското качество на образование в ранните етапи на обучение в селските райони затрудняват селското население в постигането на такъв капитал. Може да се предположи, че част от по-добре образованото селско население ще подхрани периферния пазар на труда със заетост на работни места с квалификационни изисквания под притежаваната формална квалификация.

ИЗВОДИ

Все по-широкото разпространение на формалното образование е една от характерните черти на повечето съвременни общества. То представлява необходимо благо за функционирането в реалите на пазарното стопанство, подчинено на принципа на конкурентността, както и на активност в общественото, културното или гражданското пространство. От началото на процеса на преустройството в Полша настъпи бързо нарастване на образователната активност на поляците. Като резултат съществено се изменя структурата на образованието. Увеличава се броят на лицата с висша и средна образователна подготовка, а намалява броят на лицата със завършено основно и професионално-техническо училище. Такива тенденции се отчитат при селското население, което в началото на смяната на системата се различава много съществено от градското население по отношение на образователното равнище. Въпреки относително високия темп на повишаване на нивото на образование на жителите на селата размерът на диспропорцията в образователните равнища град-село продължава да бъде значителен. През 2009 г. диплома за висше образование има всеки четвърти човек, живеещ в града, и само всеки дванадесети, живеещ на село.

⁵ Нарастването на дела на хората с висше образование сред регистрираните безработни би могло да бъде ефект на увеличаване на броя на хората с висше образование. Аргумент в полза на тезата за отслабващата роля на висшето образование като гаранция срещу безработица в описания период е по-високият темп на нарастване на относителния дял на лицата с висше образование в групата на безработните лица, отколкото темпът на нарастване на относителния дял на лицата с висше образование в общата численост на населението над 15 години.

Относително по-малка е диференциацията по отношение на средното образование. В анализирания период историческите, икономическите и социално-демографските условия не способстват за изравняване нивото на квалификация. В бъдеще може да се очаква да продължат процесите на преодоляване на териториалните различия във формалното образователно равнище на населението. За това свидетелстват високите образователни амбиции на селското население. Остава отворен въпросът обаче дали този факт ще повлияе върху повишаването на стандарта на живот и разрешаването на структурните проблеми на селските райони.

LITERATURA

- Aspiracje i motywacje edukacyjne Polaków w latach 1993-2009, Komunikat z badań, CBOS, Warszawa 2009, s. 2, 9.
- Collins, R., The credential society: an historical sociology of education and stratification, New York Academic Press, New York, 1979.
- Delanty, G., Ideologies of the knowledge society and the cultural contradictions of higher education, Policy Futures in Education, t. 1, nr 1, s. 75.
- Domański, H., O ruchliwości społecznej w Polsce, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 124.
- Frenkel, I., Ludność wiejska, w: Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego rolnictwa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 51, 52.
- GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2003.
- GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011.
- Nawojczyk, M., Rynek pracy w Polsce. Szanse i zagrożenia w świetle wyników NSP 2002, Studia Socjologiczne nr 1 (172), IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 72.
- Spółeczeństwo w dorodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2011, s. 28.
- Słomczyński, K.M., Janicka K., Pęknięta struktura społeczeństwa polskiego, w: Jarosz M. (red.), Polska. Ale jaka?, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005, s. 169.
- Strzelecki, P., Kotowska I.E., Rynek pracy, w: Czapiński J., Panek T. (red.), Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa 2009, s. 120.
- Sulek, A., Doświadczenie i kompetencje obywatelskie Polaków, w: Czapiński J., Panek T. (red.), Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa 2009, s. 265-268.
- Szafraniec, K., Młodzi, 2011. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 95.
- Zahorska, M., Zmiany w polskiej edukacji i ich społeczne konsekwencje, w: Marody M., Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI w., Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 93.
- Zwoliński, Ł., Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w latach 2000-2005, Raport nr 29, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 46.

Статията е приета на 17.04.2012 г.
Рецензент – д-р инж. Адам Вашилиевски
E-mail: wasilewski@iergz.waw.pl